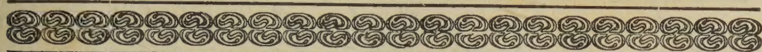
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 7. November 1927.

IETS OVER DE PSYCHOLOGIE DER RELIGIE

door

Dr. J. H. BAVINCK te Heemstede.

Eerlijkheid gebiedt mij reeds aan den aanvang van dit artikel te erkennen dat tot het schrijven daarvan aanleiding is geweest de recensie van de hand van Prof. Dr. Hoekstra op de door mij gepubliceerde Inleiding in de Zielkunde (Kampen, J. H. Kok 1926), welke recensie verscheen in de Augustus-aflevering van het Geref. Theol. Tijdschrift. Het is wel geen gewoonte op een recensie een repliek te leveren, maar het komt mij voor dat er in dit geval reden is van deze gewoonte af te wijken omdat het hier betreft een principieele zaak die van algemeen belang is.

Prof. Hoekstra heeft in genoemde recensie naast verschillende bezwaren tegen enkele algemeene punten (op welke bezwaren ik zeer gaarne nog eens terugkom maar waarover in dit verband en op deze plaats moeilijk kan gehandeld worden) met name principieele critiek uitgebracht op dat deel van mijn boek dat handelt over het religieuze leven. Deze critiek kan ongeveer aldus in het kort worden samengevat: gij hebt de psychologie van het religieuze leven behandeld bij dat deel van uw zielkunde dat zich bezig hield met het gevoelsleven en gij hebt daardoor aan de beteekenis van het gevoel in de religie een veel te groote plaats toegekend. Gij hebt religie, centraal genomen, opgevat als het verlangen naar Godsgemeenschap en hebt daardoor het kenelement veel te sterk verwaarloosd. Terwijl naar onze Geref. belijdenis aangaande het wezen der religie de kennis als een centraal mo-

ment moet worden beschouwd, hebt gij veeleer aan het gevoel de eereplaats toegewezen. Komt ge daarmee niet onbedoeld in strijd met wat naar ons Geref. besef aangaande het wezen der religie moet geleerd worden ?

Het verheugt me dat ik aan de hand van deze enkele opmerkingen de gelegenheid verkrijg iets dieper op deze dingen in te gaan. Als vanzelf sprekend wil ik daarbij voorop stellen dat ook naar mijn inzien in elke religie kennen, dienen en genieten Gods moeten gevonden worden, dat religie altijd is een zaak van hoofd, hart en hand. Geen van deze drie is ook door mij in de uiteenzetting over de religie voorbijgezien. Het element van het kennen (hoe denkt ge over God ? ziet ge Hem als vijand, als noodlot of als Liefde ?), het element van het willen (met name de bekeering) zijn zelfs uitdrukkelijk genoemd en omschreven. Daarover zijn wij het dus volkomen eens. De vraag moet dan ook anders gesteld worden : wat ziet ge, wanneer ge de religie psychologisch beschouwt, als het essentieele, wat acht ge te zijn de wortel der religie in de menschenziel, de drager van de menigte van religieuze verschijnselen ? Daarop is door mij als antwoord gegeven : als zoodanig beschouw ik het verlangen in de menschenziel naar Godsgemeenschap, de honger naar God, die ook den zondigen mensch nooit loslaat omdat hij buiten God nergens bevredigd wordt. Op zichzelf genomen is deze uitspraak een zuiver psychologische veronderstelling, maar ik erken ten volle dat zij ook een principieele zijde heeft. Welnu, het komt mij voor dat deze gedachte zich ook Schriftuurlijk zeer wel laat verdedigen.

Reeds in het Oude Testament treedt deze waarheid ten sterkste op den voorgrond. Men behoeft maar een oogenblik het boek der Psalmen in te zien of het treft telkens weer hoe diep dat verlangen naar God door die dichters gevoeld wordt. Uitspraken als „mijn ziel dorst naar God", „mijn ziel wacht op den Heer, meer dan de wachters op den morgen" vindt men telkens terug. Nu eens is het een belijden dat het goed is nabij God te zijn, dan weer een getuigen dat die verre van

U zijn zullen vergaan. Juist dat element, die drang naar God, dat schreien naar God is het dat die Oud-Testamentische liederen vervuld en bezield heeft.

Nu kan men zeggen dat dat feit nog allerminst bewijst dat aan dat verlangen naar God nu ook zulk een centrale plaats moet worden toegekend. Volkomen juist, maar daarbij blijft het dan ook niet. Heel de Oud-Testamentische eeredienst groepeert zich om de gedachte van de gemeenschap van God met zijn volk. Het heiligdom is de tent der samenkomst van God en zijn volk en heel het priesterlijk werk beoogt ook niet anders dan het voortdurend bevestigen van dien band tusschen den Heere Israëls en het volk dat Hij verkoren heeft. Juist in het Oude Testament staat dat mystiek moment geheel in het middelpunt waar zich als het ware al het andere omheen groepeert.

In deze verhouding heeft het Nieuwe Testament geen verandering gebracht. Wel valt daar vooral aanvankelijk ten sterkste de nadruk op geloof en bekeering, maar wanneer men zich dieper afvraagt : waarom gaat het dan, in geloof en bekeering, waar loopt dan alles op uit, dan geeft ook het Nieuwe Testament hetzelfde antwoord. Ook hier zij het ons vergund met het aanstippen van enkele gedachten te volstaan.

Als Paulus spreekt over de rechtvaardigmaking dan zegt hij : wij dan, gerechtvaardigd zijnde door het geloof, hebben vrede bij God. Die vrede, dat herstel van den gebroken band door het werk der verzoening in Jezus Christus, legt weer de mogelijkheid van het treden in zijne gemeenschap. De rechtvaardigmaking resulteert als het ware, wordt voleindigd in het vinden van God, in de hernieuwing van de gemeenschap met God.

De schrijver van den Hebreënbrief zegt van de heiligmaking „zonder welke niemand den Heere zien zal". Het is dezelfde gedachte die ook reeds door den Heiland zelf is uitgesproken dat de reinen van hart God zullen aanschouwen. De heiligmaking resulteert als het ware, wordt voleindigd in

het zien van God. Het ethische is een phase om te komen tot het mystische.

Nog duidelijker treedt dat aan het licht op die plaatsen waar de Schrift over de Voleinding zelf spreekt. Daar wordt onomwonden keer op keer gezegd dat heel het werk der verlossing daarin eindigt dat God zij alles en in allen. Johannes geeft in het boek der Openbaringen in weelderige keur van beelden aan dat God zal zijn de tempel der eeuwige stad, dat God zelf hun licht zal zijn, dat Gods gemeenschap zal wezen hun zaligheid.

Het allerschoonste worden naar mijn inzien deze dingen genoemd door den Heiland in het hoogepriesterlijk gebed. „Opdat ook zij in Ons één zijn". „Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen waarachtigen God, en Jezus Christus dien Gij gezonden hebt." Dat kennen, waarover daar wordt gesproken, is, zooals Dr. C. Bouma in zijn korte verklaring terecht opmerkt, niet louter verstandelijk, maar „bewonderende aanschouwing". Ook daar resulteert alles in de gemeenschap met God, in het aanschouwen Gods dat tegelijk de hoogste zaligheid insluit.

Wanneer men het zoo beziet, meen ik dat er alle reden is in de religie te zien een worstelen om de gemeenschap Gods. Prof. Hoekstra merkt op dat wanneer men dat zoo sterk in het middelpunt stelt, van het kenelement in de religie niet veel over blijft. Mijns inziens is dit niet geheel juist. Ik zou bijna willen zeggen : integendeel. Want wat is gemeenschap met God anders dan een kennen, een genietend kennen, een bewonderende aanschouwing ? Ligt niet in alle gemeenschap kennen opgesloten ? Bevat niet alle gevoel een moment van kennis ? In de „Inleiding in de Zielkunde" heb ik juist met klem betoogd dat er geen gevoel is zonder gewaarwording, geen waardeering zonder kennis. Het objectief kenelement wordt nergens in het gevoel geheel gemist. (Blz. 220). Wanneer dat reeds in het algemeen geldt, geldt dat in sterker mate nog van het religieuze gevoel. Het bevat altijd

en moet ook bevatten een zeer duidelijk moment van kennis Gods, zonder hetwelk het niet eens bestaan kan.

Vraagt men aan de Schrift : wat is religie ? dan geeft zij ten antwoord : religie is een wereld van verschijnselen, is een zaak van verstand, van hart, van hand. Vraagt men aan de Schrift : maar waarop komt het dan aan, waarin resulteert alles, waar loopt alles op uit, wat is het centrale waarin alles voleindigd wordt ?, dan geeft zij m. i. duidelijk ten antwoord: in de gemeenschap met God, de eenheid met God, de bewonderende aanschouwing van God. Deze bewonderende aanschouwing is ook niet een eeuwig rusten maar een dienen voortkomende uit de blijdschap van het „zijn Aangezicht zien". Actieve gemeenschap. Daaraan is al het andere als het ware ondergeordend, daarin mondt het gansche werk der verlossing eenmaal uit. Welnu, deze schriftuurlijke gedachte wordt nu door de psychologie der religie nader bevestigd. Wat is het centrale in de religie ? Waarnaar gaat de mensch in de religie uit ? Het diepste motief is altijd weer : de dorst naar God, omdat de mensch buiten God nergens rust kan vinden.

Vandaar dan ook dat ik, alles wel overwegende, het niet anders kan zien dan dat het hier alleen misverstand betreft. Wij zijn het er immers over eens : in dit leven, in deze bedeeling ligt het accent in de religie op geloof en bekeering. Religie is naar ons beginsel vooral een zaak van verstand en van wil. De gemeenschap met God, de bewonderende aanschouwing blijft hier tot het einde toe zeer gebrekkig en onvolkomen, het is nog maar een beginsel der eeuwige vreugde dat ik in mijn hart gevoelen kan. Desniettemin is het diepste motief, is de wortel waaruit het religieuze leven in den mensch opbloeit, het ondoofbaar verlangen naar dat wat eerst na dit leven geschonken wordt, de zalige gemeenschap. Het mystische is het laatste in de reeks der weldaden Gods, is in zekeren zin ook de voleinding waarin al het andere resulteert, tot zijn volheid komt. Geloof en bekeering zijn de weg,

maar naar die gemeenschap gaat het hart uit en het is ook die gemeenschap die aan het einde geschonken wordt.

Samengevat : wat is religie ? Religie is, centraal opgevat, het dorsten van den gevallen mensch naar de zalige gemeenschap Gods, tot welke gemeenschap hem door het geloof in de rechtvaardigmaking de weg geopend wordt, en die hem als vrucht der heiligmaking eenmaal geschonken wordt.

DE ONDERSCHEIDING TUSSCHEN ZUIVERE EN VALSCHE MYSTIEK

door

P. N. KRUYSWIJK, Geref. pred. te Vlissingen.

II.

Hoe hebben wij dit verschijnsel te beoordeelen.

A. Daar rijzen van Gereformeerd standpunt bezwaren. Ze zullen kort worden aangeduid.

1. Ze betreffen allereerst den kennis*weg*: Mystiek zoekt *onmiddellijke* kennis van en gemeenschap met God. De mysticus wordt onderwezen door inwendige openbaringen, het inwendig woord [1]), hetwelk tot hem komt niet als affirmeerende Gods bijzondere, historisch gegeven openbaring, maar als constitueerende een voor den ontvanger zelf oorspronkelijke. Wel gebruiken vele mystieken dikwijls de H. Schrift. Maar hun gebruik ervan is doorgaans (terwijl ze zich ook principiëel daarvan bewust zijn) het zoeken van den verborgen zin, en eindelijk komt men boven heel de Schrift uit. Van de allegorische exegese zouden tallooze voorbeelden bij te brengen zijn, die zoo groote beteekenis hebben, omdat daardoor de H. Schrift *als Godsopenbaring* ten deele wordt ontkracht, d. i. vervalscht. Zelfs bij mannen van zoo wondere begenadiging als Bernard. En achtte zelfs Augustinus het niet mogelijk, dat vromen voor zichzelf de Schrift op den duur zouden kunnen missen? [2]) Alsdan moet het licht komen van de Godservaring, buiten het intellect om. Wie nu kent

[1]) Zeer duidelijk daarover, bijzonder voor het historisch verband met de Duitsche Mystiek: J. H. Maronier, Het inwendig woord. Amsterdam 1890.

[2]) Prof. Bavinck, Dogmatiek I² 494.

de Schriftuurlijke bezwaren daartegen[1]), ziet daarmee tevens het formeel grondbezwaar van *alle* mystiek.

2. Het groote materieele bezwaar is de verhouding der mystiek tot Jezus Christus. Ik herinner aan Seebergs opmerking over Seb. Franck (zie boven, p. 303). Augustinus' woord over Christus' menschheid en Godheid als weg en vaderland is maatgevend voor veel mystiek — voorzoover ze althans niet (wat ze zeer vaak doet) het vaderland der ziel zoekt in het eenig *wezen* Gods. Mij komt het voor, dat dit begeeren onbijbelsch is. Niet van alle mystiek moge gelden, wat Prof. van Schelven van het piëtisme zegt, dat het voert tot een geloofsleven zonder den Christus[2]) — het mystieke spreken van Jezus is toch heel dikwijls niet het Schriftuurlijk spreken: van het leven der ziel met den Borg en Middelaar. Jezus is den mystieken wel voornamelijk *voorbeeld;* te herinneren is aan Suso's lijdensmystiek, ook aan Ruysbroeck (zie boven p. 304).

3. Hoe kan het trouwens anders, waar de leer van den goddelijken zielegrond in de mystiek zoo verbreid is en in verband daarmee vereenvoudiging tot die levensbasis het groote recept! Daar wordt de ethische heilsweg der H. Schrift *toch* weer physisch, althans: „natuurlijk". Bovendien, daar moet het dan gaan om de mystieke geboorte van Christus in de Zijnen, een allesbehalve bijbelsch, eer een magisch, onchristelijk begrip, waarmede het gevaarlijk is te coquetteeren (b.v. in de Kerstprediking). Het moge Grieksch gedacht zijn, dit deel krijgen aan de goddelijke natuur, het is allesbehalve Christelijk, zooals b.v. de verklaring van Calvijn van 2 Petrus 1 : 4 aanstonds laat zien. Daardoor, door dat verkeerde psychologisch uitgangspunt, berust het mys-

---

1) Dr. H. Bavinck: Over het onbewuste, A'dam 1915, p. 43; dezelfde, Wijsbegeerte der Openbaring, Kampen 1908, p. 185 en 204/5; Dr E. D. Kraan, Wezen en waarde der religieuze ervaring, R'dam 1922, vooral het slothoofdstuk.

2) De bewerking eener piëtistisch gezinde gemeente, p. 20.

tieke leven toch eigenlijk op menige autosuggestie, zooals Dr. Geelkerken in zijn bekend referaat over dit onderwerp treffend aangewezen heeft. Nader onderzoek der godsdienstpsychologische literatuur over de mystiek zou hier zonder twijfel merkwaardige resultaten opleveren.

4. Is er ook niet een allerernstigt bezwaar tegen het einddoel van den weg? Ik wijs op de jacht naar de visio Dei per essentiam. Deze leer schijnt goed Thomistisch te zijn [1]), maar is daarom nog niet Schriftuurlijk [2]). Ik wijs op heel de zucht naar de unio met God, die schier immer onschriftuurlijke vormen aanneemt; merkwaardig dat juist op dit punt de werken der mystieken bezaaid zijn met retractationes. Zoo b.v. Tauler: „In de verborgenheid wordt de ge„schapen geest teruggedrongen in zijn ongeschapenheid, waar „hij eeuwig geweest is eer hij geschapen werd, en Hij kent „zich als God in God, *doch in zichzelf als schepsel en ge„schapen"*. [3])

Geen wonder, dat in dezen weg extasen tamelijk vele zijn en doorgaans gaarne gezocht. Was Plotinus, aan wien over Dionysius de Christelijke mystiek haar wezen toch veelszins te danken heeft, niet instaat, die extase met machtige trekken te beschrijven?

5. Maar als zoo uitgangspunt en einddoel foutief zijn opgevat, dan verwondert het niet meer, dat de weg tusschen beide niet de weg van Christus is. Dat mystieke beoefeningsleer al te vaak vervangen moet Christelijke soteriologie, gelijk ook practisch veelmalen het geval is. [4]) Ruysbroecks „Van den blinckenden Steen" staat hier werkelijk niet alleen. Ja zelfs een nawerking, zoo flauw en mat als maar even kan, walmt er nog van na in veel mystiekerij van onzen tijd. Daar is geweest in de mystiek de weg der systematische, zwaar-

---

[1]) Siedel, a. w., p. 18, 19.
[2]) Dr Bavinck, Dogmatiek II[2] p. 39—45 en voorts 179, 180.
[3]) Siedel, a. w., p. 54.
[4]) Van Otterloo, a. w., p. 326.

aangehouden geestelijke oefeningen, de oefeningen en bittere kastijdingen van het lichaam daarbij inbegrepen. Daarvan moge een enkel onderdeel hebben in een bepaald opzicht een bijbelschen bodem, b.v. het vasten [1]) (maar dan toch altijd zoo, dat het de lichaams*kracht* niet schaadt en aldus Gods gave voor de vervulling onzer levenstaak niet opzettelijk wordt verzwakt) — maar waar zegt God in Zijn Woord, dat heel dat oefeningssysteem de weg tot God is? Nergens en nooit heeft God aan dat systeem verbonden zijn heilige beloften. Indien deze mystieke weg de schriftuurlijke was, waren wij *gehouden* dien *allen* in te slaan. Voorts: heel deze weg, waarlangs men in de hoogere stadia uit het onbewuste doet opkomen wat de leidster van het leven zijn moet (want daarop komt het practisch dikwijls neer), desnoods met gewilde non-activiteit van het intellect, is onschriftuurlijk. Men wordt, naar de trouwe vermaning van Prof. Bavinck, instrument in de hand eener *onbekende* macht. [2])

6. Deze weg naar binnen, in praegnanten zin gevat, leidt eindelijk tot een verhouding tot de wereld, die heel vaak veel heeft van wereldvlucht. Het historisch verband tusschen de mystiek en de doopersche richting is daarvan reeds een aanwijzing. Zeker, Zahn wijdt een heel hoofdstuk aan „das Interesse und das Wirken der Mystiker für die Ge„meinschaft", [3]) maar schrijft ook hier sterk tendentieus. Er is al dadelijk bij vele mystieken besliste verachting van het lichaam. De term: „madenzak" voor Gods schepping: het menschelijk lichaam, komt reeds bij Ruysbroeck voor. Er is bij Brunner wellicht overdrijving, maar er blijft toch een groote kern van waarheid in, als hij aan Schleiermacher, en in hem aan de mystiek verwijt: Verkennung des Logos, Verkennung des Ethos, Verkennung des Anderen. [4]) En even-

---

[1]) Dr A. Kuyper, Uit het Woord, 2e serie, 3e bundel, A'dam 1886, p. 389—456.

[2]) Wijsbegeerte der Openbaring, p. 185.

[3]) a.w., p. 117—136. [4]) a.w., Kapitel 6, 7, 8.

zoo bij Heiler, als hij bespreekt die Stellung der Mystik zur Ethik, zur sozialen Gemeinschaft, zur Kultur und Welt. [1]) Ook in dit opzicht is Gereformeerd beginsel en Gereformeerde practijk iets anders dan de weg der mystiek.

Daar zou meer te noemen zijn. Daar zou nog te bespreken zijn de verhouding, die de mystiek stelt tusschen de Christenen onderling. Mystiek is sterk aristocratisch, schept een geestelijke „fine fleur" der kerk, heeft in verband daarmee voor het door Christus ingestelde ambt niet veel goede woorden. Zeker, zij zal zich niet licht *tegen* de kerk verzetten. Scherp gezegd is het instituut der Kerk haar niet belangrijk genoeg, om *daarover* onrust te krijgen. [2])

Eindelijk, waar de ervaring hoofdzaak is, ja zoo ongeveer het een en al, daar is de intensiteit der ervaring spoedig meer dan haar inhoud. Men vergelijke daarvoor Brunners snijdende opmerkingen tegenover Schleiermacher, als hij diens woord aanhaalt: „Die Stärke (der Gefühle) bestimmt den „Grad der Religiosität". [3]) Men mag zeker niet van alle mystiek bezigen het woord van P. D. Chantepie de la Saussaye (die het ook zoo allerminst bedoelt!): „Men proeft ervan, „niet om het voedsel, maar om den smaak" [4]), er ligt toch in die richting een niet gering gevaar der mystiek aangeduid: niet minder dan religieuze zelfkoestering.

Geen wonder dan, dat het juist Luther en Calvijn waren, die in de Westersche Christenheid de mystiek hebben gestuit in haar triumfeerende baan. Calvijn — zijn naam leest men in de mystieke literatuur niet. Wel heeft deze Luther voor zich trachten te annexeeren; ik herinnerde reeds aan Söderbloms woord te dezer zake. Maar zou Prof. van Dijk het niet juister treffen? Als hij vraagt, wat Luther stand deed

---

[1]) a.w., p. 269—280.
[2]) Heiler, a.w., p. 267: Die Stellung zur Autorität.
[3]) a.w., p. 56. [4]) Geestelijke stroomingen, p, 361.

houden in de machtige zuiging der mystiek, dan somt hij tot antwoord drie factoren op: 1. zijn ethisch Godsbegrip; 2. zijn uitgaan van de ervaring van zonde en genade; 3. zijn Gleichung van heilszekerheid en geloof.[1])

In naam van het bijbelsch *geloofsbegrip* met al wat er mee samenhangt moet de mystiek worden weerstaan.

B. Nochtans zijn hier schoonheden te waardeeren, ook naar Gereformeerde beschouwing. Kan er dan van een verkeerden boom een goede vrucht verwacht worden? Zonder twijfel, waar de mystieken *ook* gedronken hebben van de levende bronwel der waarheid, het Woord Gods. Zonder twijfel, zij het dan ook ondanks hun mystiek uitgangspunt. Naarmate zij losser staan van het mystiek beginsel en systeem, naar die mate is er meer waarachtig schoons bij hen te wachten.

Niet alleen in literair opzicht, maar ook wel terdege op religieus gebied. Deze mystieken behooren bijna immer tot de bloem der kerk van Christus. Ze zijn niet (naar de bijbelsche zijde hunner Godsvrucht) *aparte* geloovigen, maar ze zijn wel vaak „dieper ingeleid" dan vele anderen. Reeds naar natuurlijke begaafdheid doorgaans „schöne Seelen".

Het heeft geen nut, in dit opstel aanhalingen in te vlechten, die in bijna onafzienbare reeks voor het grijpen liggen. Het geloovig hart trilt mee,

als het heimwee zucht, als bij Teresa;

als de innige Godskennis jubelt, als bij Augustinus, ook bij doling aangaande den weg, waarlangs ze is verkregen;

als de intensiteit der religieuse gevoelens het heele leven kleurt, als bij alle mystici;

als de gebeden zoo recht innig gebeden worden, als bij Augustinus en Teresa zoo heel bijzonder;

als de liefde zingt: Bernard, Suso;

als heel de schepping als transparant wordt, de rijkste

---

[1]) Dr Is. van Dijk, Het wezen des Christendoms, Baarn, 1907, p. 86

beelden als een heerlijk Noorderlicht, maar dàn warm en levend, niet van de lucht zijn, als de eenvoud ontroert en de ootmoed, en de directheid van het spontane leven verrast.

Met één woord: Bernard zegt ergens, dat een buis enkel het water ontvangt, om het uit te gieten, terwijl de schelp eerst zelf gevuld wordt, om daarna van haar overvloed te doen overstroomen, en hij klaagt: „dat wij in de Kerk tegen- „woordig vele buizen hebben, maar weinig schelpen". [1]) Onder de mystieken, *voorzoover* zij zuivere wateren doen overstroomen van eigen door genade verkregen overvloed, zijn dan toch als het ware enkel schelpen geweest.

Naar de practisch-Gereformeerde onderscheiding tusschen de leer, en die haar voorstaat, is ook deze waardeering te recht! Zelfs is er te spreken van besliste winst in meer dan één opzicht voor het breede leven: de literatuur der mystieken en over hen werpt winst af voor het geestelijk leven met God door Jezus (zoo men maar eenmaal den bijbelschen maatstaf met consequentheid durft hanteeren,) voor de zelfkennis vooral, voor de menschenkennis in het algemeen, dus ook voor de prediking.

C. En nochtans moet, dunkt mij, als onjuist beoordeeld worden het spreken van zuivere en valsche mystiek, in den zin van bijbelsch en onbijbelsch: als dogmatisch of religieus waardeeringsoordeel.

Van Gereformeerd standpunt bezien moet de vraag naar de juistheid dier onderscheiding beslist worden naar die andere vraag: wilt ge bij het woord mystiek denken aan het historisch gegeven, dat met dien naam genaamd wordt — of wilt ge, met terzijdestelling der historie het oude woord een nieuwen zin gegeven, n.l. teere godsvrucht, die naar Gods gemeenschap jaagt. Onbeslistheid in deze laatste vraag brengt natuurlijkerwijze verwarring mee. Geeft een onzuivere positie tegenover de historische mystiek. En is daarom in een

---

[1]) Aalders, a.w,, I p. 32.

zóó belangrijke zaak bijzonder te betreuren. Onbeslistheid in deze laatste vraag voert tot de meening : dat wat van de „groote mystieken" de diepste kern van het hooger genadeleven was, het evenzoo voor ons nog zou behooren te zijn, waarbij men zich alleen te hoeden heeft voor extra-vagantiën als quietisme, pantheïsme, enz. Vanuit dezen gedachtengang is b.v. geschreven dat toch zoo rijke werk van Zahn, de Einführung in die Christliche Mystik, en evenzoo de brochure van Prof. Dr. W. J. Aalders : de waarde der mystiek voor ons geloofsleven. En toch, zoo *kan* dunkt mij op Schriftuurlijk standpunt de stand van zaken niet beschouwd worden. De aanwijzing der bezwaren onder II A moge het hebben verduidelijkt. Ik herinner aan de samenvatting van Prof. Bavinck. [1]) Eerst wordt daar afgezonderd van de mystiek alle magie, mantiek, spiritisme, theosofie (ook Görres behandelt dergelijke phenomena in zijn groote werk). Evenzoo geschiedt met al datgene, wat wel gebruik maakt van de krachten van religie en openbaring, maar voert tot extasen, visioenen en pantheïsme. Dat heet alles mysticisme. En zelfs tegen wat dàn overblijft brengt de dogmatiek zoo hier en daar ernstige bezwaren in.

Zoo dunkt mij ook het standpunt van Voetius, die veel waardeert in de Roomsche „practizijns", o.a. Ruysbroeck, maar tegelijk geestelijk en ernstig waarschuwt. [2])

Och, zonder bezwaren tegen de „groote Mystiek" is wel niemand (zijzelve ook niet, krachtens veelvuldige retractationes bij verschillende mystici !). Maar niet altijd wordt de onzuiverheid *daar* gezien, waar ze m.i. juist ligt : in de mystieke kern zelf. Wie dit voorbij ziet en tegelijk wil blijven onderscheiden tusschen schriftuurlijke en onschriftuurlijke mystiek loopt gevaar, heel het historisch verschijnsel metterdaad af te wijzen, de naam te behouden, en die over te dragen op iets anders, n.l. op het dieper godvruchtig leven

---

[1]) Dogmatiek, III² p. 601/2.

[2]) Geestelijke Verlatingen, uitgave van „Filippus", 1908.

der gemeenschap met God. Wat voor de mystiek zelf was: een lager stadium, waarin nog veel heerlijks ontbeerd wordt, dat toch genoten kon worden. Die loopt gevaar, te vergeten, dat mystiek is een bijzondere vorm, en in haar diepste kern en hoogste streven een onbijbelsche vorm van godsdienstig leven.

Dr. A. Kuyper zoekt het onderscheid tusschen mystiek en mysticisme voornamelijk in het practisch al of niet vasthouden aan het „filioque". [1]) Wanneer de historische mystiek evenwel in de hoogere stadia komt, hoort men van den Middelaar als bemiddelaar der Godsgemeenschap door den Geest zooveel niet meer. Bijzonder in de God-schouwing is van Christus' werk geen sprake meer.

Dat is: Dr. Kuypers onderscheiding snijdt het hoogste streven der „groote mystiek" als onschriftuurlijk af. Niet een bijzaak, maar het einddoel. Hetzelfde geldt van wat Dr. Kuyper opmerkt over het *on*middellijke der gemeenschap met God [2]) : het raakt het wezen zelf der historische mystiek.

Bij een streng R.-Katholiek als Zahn, wiens Einführung behoorlijk van een Imprimatur is voorzien, staat het nog krasser. Telkens afwijzing van trekken, die tot het wezenlijkste der mystiek behooren. Tot in oogenschijnlijk kleinere zaken toe: „Voor alles moet het opzettelijk duister of half- „duister in de beschrijving van mystieke gebeurtenissen worden verworpen" [3]). Maar Prof. Aalders rekent dat al mee tot een der wezenstrekken der mystiek, gelijk hij treffend uitspreekt met aanhaling van Ruysbroecks regel:

„Si sijn van minne dronken en in God ontslapen in een *„donker claer"*: clairobscure [4]).

Zahn veroordeelt de beschrijving van alle mystieke vroomheid, die meer is dan de *bijzonder* lichtvolle ontvouwing der op het geloof rustende kennis, dan *bijzondere* innigheid en

---

[1]) Heraut no. 1169. Cf. zijn: Drie kleine Vossen.

[2]) Heraut no. 1171. [3]) a.w., p. 281. [4]) a.w., I, p. 288.

trouw der liefde, dan *bijzondere* bevestiging in den staat van genade, dan *bijzondere begiftiging* met genadegaven. [1]) Dat is: hij maakt een gradueel verschil van wat naar het wezen een essentieel onderscheid is, tusschen mystiek en „gewone" vroomheid. Als het hem wat heel moeilijk valt en hij ook bij de trouwste zonen en dochteren der R.-K. kerk in hun mystiek op zwarigheden stuit, dan spreekt hij, typisch-Roomsch, van de noodzakelijkheid eener „milde Deutung", [2]) b.v. tegenover Ruysbroecks „Brulocht". Zoodat hij merkwaardigerwijze schrijven kan, en het is voor het doel van dit opstel merkwaardig genoeg om het af te schrijven: „Würden die einfachen Christen, die ganz ausserhalb einer durch „mancherlei geistliche Bücher beëinflussten Reflexion stehen, „die Absicht hegen, ihre inneren Gebetserlebnisse wieder„zugeben und würden sie die entsprechenden Worte zur „Verfügung haben, so möchten wir wohl manche Köstliche „Blüte und Frucht schlichter und doch hoher Beschaulichkeit „bewundern können". [3]) Mij dunkt, dat dit zeer juist is. Alleen maar —over mystiek in den historischen zin gaat het dan niet meer. Dank zij de „milde Deutung" daarvan.

Overigens blijft die tot het werk van Prof. Zahn, en dat van de officieele R.-K. theologie, niet beperkt. Ook Prof. Aalders maakt daarvan een vaak *bijkans* meesleepend schoon, maar dan toch ook nog wel doorzichtig gebruik. Als hij bij Eckehart ontmoet (niet zoozeer de namen, als wel de tastbare invloed van) Plato, Aristoteles, Augustinus, Dionysius, Mozes Maemonides, Avicenna en Thomas, dan beoordeelt Prof. Aalders dat kras met een „milde Deutung": Eckehart is breed. [4])

Als ik het in bescheidenheid, gelijk tegen een groote als Dr. Kuyper, zoo ook in weer een ander opzicht tegen een man als Prof. Aalders mag opmerken: hij heeft over de mystiek der historie een wel zeer „breed" oordeel. Eigenlijk is heel de fraaie brochure, boven genoemd, daarvan een be-

---

[1]) a.w., p. 262. [2]) a.w., p. 289. [3]) a.w., p. 194. [4]) a.w., I p. 151.

wijs. Als hij het evenwicht verstoord ziet roept hij uit: „ten „slotte hebben wij niet te vragen, naar wat de mystiek op „een ontredderde wereld en in gebrekkige menschen bereikt, „maar wat zij krachtens haar theologischen opzet bedoelt". [1]) Terwijl toch, zoodra men aan die theologische opzet toekomt, de bezwaren zich opstapelen. Ook Prof. Aalders noemt het Godschouwend leven een leven jenseits van strijd en zorg, ook van goed en kwaad! En hij *moet* wel besluiten met Vaughans raad: „Wees een mysticus, maar wees niet, wat „negen van de tien mystieken geweest zijn". [2]) Tenslotte wil ook Prof. Aalders concludeeren, dat de mystiek slechts één scheiding maakt, tusschen kinderen Gods en die het niet zijn, [3]) terwijl de twee bundels „groote Mystieken" van zijn eigen hand zoo hier en daar wel anders getuigen: van het aristocratisch sentiment der mystiek.

De zaak is belangrijk genoeg, om nog even ook naar twee anderen te zien.

Als Deissmann met E. von Dobschütz polemiseert en dan zegt, dat von Dobschütz van Deissmanns mystiekbegrip oordeelt, dat zoo alle Frömmigkeit eigenlijk mystisch is, dan voegt Deissmann daar aan toe: „ich würde diesem Letzten „nicht ganz widersprechen." [4]) Hier geschiedt wederom wat Prof. van Dijk zeide: „Men vergeet hier volkomen, dat de „mystiek is en blijft een bijzondere vorm der godsdienstige „innerlijkheid, dat zij ten slotte is een eigenaardig historisch „verschijnsel in de religie". [5])

Het komt mij eindelijk voor, dat het ook bij Dr. Geelkerken zoo staat. Zijn referaat is ook daarom hier zoo bruikbaar, daar naar het gedrukte verslag der bespreking [6]) principiëel verzet bijna niet geboden is, zoodat het referaat mag gelden als weergave van vrij algemeen heerschende gedachten. Dr.

---

[1]) a.w., p. 17. [2]) a.w., p. 33. [3]) a.w., p. 34.
[4]) Deissmann, Paulus [2], p. 121 noot 1.
[5]) Het wezen des Christendoms, p. 70.
[6]) Gereformeerd Theologisch Tijdschrift, aflevering van November '24, p. 256—258.

Geelkerken wil naar de apart verschenen „Vier Referaten enz." afkeuren, dat de mystiek waande een onmiddellijke gemeenschap met God te oefenen, hij wil afkeuren den methodischen weg, waarlangs zij deze gemeenschapsoefening trachtte te bereiken — dat alles noemen mysticisme,[1]) *waarmee het wezen der historische mystiek verworpen is als onbijbelsch.* En wat dan als „ware mystiek" overblijft, hetgeen daarna (afgezien van de benaming als mystiek) kort en treffend wordt omschreven op de zelfde bladzijde, „mag in „echte, christelijke religie niet ontbreken". Zoo worden ook hier de groote mystici drijvers van valsch mysticisme, zoo wordt ook hier het historisch gebruik van het woord ontkracht, en het innig Christelijk gemoedsleven foutief benoemd met een naam, dien het niet noodig heeft.

Is het dan alleen een kwestie van woorden?

Immers neen. Hoe licht sluipt niet mèt het woord iets van de zaak naar binnen. Klare onderscheiding is hier wel zeker eisch. De historische mystiek is door de Schrift in haar hoofdtrekken geoordeeld. Zelfs wat soms gaarne „mystieke teksten" worden genoemd, hebben met haar niet van doen. Dr Geelkerken spreekt van uitdrukkingen als: Gods verborgen omgang, nabij God zijn, het opheffen der ziel tot Hem, het verschijnen voor Zijn aangezicht, het wandelen met God, het bij Hem wonen. Ook van teksten als Psalm 23, vooral vers 4, Psalm 25, vooral vers 14, Psalm 42, vooral het begin, Ps. 73 slot, Psalm 139 : 7—12, 18. Evenzoo van het Johannes-evangelie en de Zendbrief van Johannes, van verschillende gedeelten van Paulus' brieven, ook met verwijzing naar Deissmanns beschouwingen over Paulus' zoo veel voorkomende uitdrukkingen „in Christus" en „van Christus", en over een „genitivus mysticus"; eindelijk ook over Paulus' spreken over Christus als het hoofd en over den H. Geest, die in ons woont.[2]) Ook is bijzonder hier te spreken over

[1]) a.w., p. 98.

[2]) a.w., p. 92, 93. Zie ook Zahn, a.w., p. 41—42.

Salomo's Hooglied. Tegenover Deissmann heeft dunkt mij wel iets te zeggen het geschrift van Prof. Grosheide over „Christuservaring" [1]), al staat het tot onze kwestie slechts in verwijderd verband. Trouwens, Deissmanns pogen, om een „Paulus mysticus" in te voeren, waarbij het adjectivum ongeveer zou moeten verstaan worden in den gewonen zin van: mystiek [2]), lijkt mij bepaald niet overtuigend, voornamelijk om zijn spreken van den Pneuma-Christus, zooals dat bijzonder tot consequenties voert pag. 109—111, die wel geen Gereformeerd Christen onderschrijven zal. Men overwege ook het verband, waarin Deissmann zegt: „Der pneumatische „Christus vermochte, was een dogmatische Messias nicht „vermocht hätt." [3]) Zoodra een exegeet als b.v. Prof. Greydanus aan het werk gaat, verdwijnt uit Paulus' heerlijk-innige taal alle verwantschap met het mystieke in den historischen zin. [4])

Soortgelijke opmerkingen zijn te maken over de Johanneïsche geschriften. De uitlegging van Dr. C. Bouma, Het Evangelie naar Johannes doet hier denzelfden dienst. Men zie b.v. zijn vrij beknopte, maar duidelijke exegese van Johannes 15. Trouwens, de bladzijden, die Dr. Lehman aan dit onderwerp wijdt, geven over deze vraag helder licht, ook al zou ik niet alles, daarbij gezegd, voor mijn verantwoording nemen. Zeer ter zake doende dunkt me zijn opmerking, dat de Johanneïsche gnosis alleen dàn mystiek zou beteekenen, indien het geloof *een stap was tot de kennis* [6]), gelijk dat bij Clemens Alexandrinus het geval is. [7])

Zoo komt het mij voor, dat we het woord mystiek zullen moeten gebruiken in zijn historischen zin. Niet voor het fijnste aroma van den dienst van God door Jezus. Wij heb-

---

[1]) Schild en Pijl I, 7, Kampen 1918.
[2]) Deissmann, Paulus [2], p. 119. [3]) a.w., p. 123.
[4]) Men zie b.v. Dr S. Greijdanus, Galaten, Kampen 1922, op 2 : 20.
[5]) p. 98—102. [6]) a.w., p. 101. [7]) a.w, p. 107.

ben daarvoor een ander woord: geloof,[1]) waarvan Heiler ons zoo juist zegt: „Dit geloofsvertrouwen wordt niet als de „extatische weelde der mystiek jenseits van het wakend be„wustzijn beleefd; het heeft niet tot voorwaarde ontlediging „en opheffing van het natuurlijk zieleleven; het wordt veeleer „immer, zelfs midden in het dagelijksch leven, zonder eenige „kunstmatige opwekking van het gevoelsleven ervaren."[2])

Er is geen gebod van God, tot wat de mystiek voorschrijft. En daarom doen wij daarvan met blijmoedigheid afstand, ons keerende naar het Schriftuurlijk leven, zoo God het ons vergunt. Wij hebben woorden, die ons hierbij *niet* voeren op een dwaalspoor.

Zeker, het woord mystiek heeft in Gereformeerden kring burgerrecht verkregen. Maar het heeft bij ons een beteekenis, die het in andere kringen niet heeft. Afzondering, isoleering, tot zelfs in de taal toe is niet zeer wenschelijk, vooral wanneer daarmee gemakkelijk gepaard gaat een beïnvloeding vanuit een verkeerden hoek.

Om zulke redenen dunkt het mij wenschelijk, niet te spreken van „gezonde mystiek", doch van verborgen leven met God, van vroomheid des harten, van gemeenschap met God. Niet zal het aanbevelenswaardig zijn, daarbij bijzonder den nadruk te leggen op het gevoel. Hoe meer de eenheid van het geestesleven en de samenhang-der-onderscheiden-zielfsfuncties-in-elke-zielsactie vastgehouden wordt, des te beter is het.

Voorzoover ik kan zien, doet er zich hierbij slechts één moeilijkheid op: het gebruik van den term „unio mystica", zooals die sinds Calvijn in de Gereformeerde gezindheid leeft. Bijzonder echter in Calvijns gebruik van deze uitdrukking komt tot uiting het onderscheid tusschen de historische mystiek en het hoogste van het leven met God naar bijbelschen zin. Scherp en schoon komt het uit in Dr. Bavincks

---

[1]) Aldus ook Dr Locher in de vergadering der Hervormde Gereformeerde predikanten 1925, zie Standaard 10 Sept. 1925.

[2]) a.w., p. 256.

artikel: Calvijns leer over het Avondmaal, in zijn: Kennis en leven.[1]) Maar over dit onderwerp, dat nadere bestudeering zoo ten volle waard is (doch daaraan vermoedelijk ook hooge eischen stelt), is in het bestek van dit opstel niet wel verder te handelen.

---

[1]) Kampen (1922), p. 165—183.

UIT DEN OVERGANGSTIJD [1]) BINNEN HET RESSORT VAN DE NEDER-VELUWSCHE CLASSIS

door

Dr G. KEIZER.

Acta Classis geholden binnen Eep angefangen den 15 April A° 1600.

Nach anropinge Goedes sind door de gemeine stemmen, geeligeert in praesitem

Wilhelmus Wirtfeldius, in Assesorem Johannes Zuitterius in Scribam Johannes Vosskull.

2. Sind erschinen von Harderwick Wilhelmus Wirtfeldius dienar ende Wolter von Woltingen ouderling, von Elburg Winandus Johannes dienar ende Conrad Nagge ouderling, von Neikerken Johannes Zuitterius dienar, ende Ahtonius von Aldn Barneuelt olderling, von Hattem Johannes Sanderus dienar ende Peter Gerrisen Olderling, von Vortheusen Wolterus de Brun dienar sonder olderling. Dese sind gecomparert mit behorlicke Cretenten; maer dese nauolgende sonder ouderlingen end cretens breuen, Johannes Vosskulius dienar in Eep, Filemannus Mijlius von Nunspeet, Gosewinus Doren, vth het Ouldebruck, Thomas von Dinslaken van Oenn, Wijmarus Stispelus von Ermel, Rinnerus Winckopius von Barnevelt, Timannus Alberti von Garder, Jacobus Schonhovius von Herde, Wesselus Groningensis von Dorsspeit, Johannes Hesselius von Elspeit, Petrus Kintius von Putten.

Vth dem Classe Arnhem sindt mit credens erscheinen Ja-

[1]) Vgl. Geref. Theol. Tijdschr. Maart 1927, bl. 468 v.v.

cobus Burchitus diener tot Arnhem ende Johannes Wittæus diener thot Brummen

3. Sind vorgelesen de acta Classis lestmal geholden thot Elburg, ende wat darin beschlotten, dat in desen tegenwordige Classe solde gedan worden ist volgens offgehandelt.

4. Ist conclutert dat der deiner in Herde Schonhovius privatim clausis Januis saal proponeren den 16 April mane hora 6 ende sal darnaer vor de Broderen ock geexaminert werden.

5. Petrus Kintius heeft sein testimonia getont ist vor guedt erkendt.

6. Sind de Broderen des Classis vermant geworden dat ouermits sommige noch lick prediken doen, dat se deselue afteruolgende de resolutie des Sijnodi generalis, door goede middelen, soude gedincken affte stellen ende ganslich onderlaten.

7. Ist noch repetitie geschehn dat beij elken deinst des words in sein kerkenraed de Acten Nationalis Sijnodi sollen vorgelesen werden, ende van den Ouderlingen ende diaconen onderteket.

8. Der Catechismus sal nerstiglich in den Kurcken den volcke von den deinaren vorgehalden worden, darmit de kinder darin ock onderrichtet worden.

9. Pelgrimus von Herde pastor thot Vaesen beschriuen sinde ist gecomparert, ende als he gefraget ist geworden off he, achteruolgende de resolutie des Classis gehouden thot Elburg, ende sein darop gedanne belofftenisse, gecommunisert heeft thot Apeldorn, Heefft he verclaert dat het selue niet gescheid ist de schuld legende op sijn Kranckheit de he desen winter gedragen heefft, Ende dat het gehelle jaer noch niet verflotten were welcks hem solde endigen den

Ersten Maij. Then ander gefraget sinde ob he de Articulen der Niterlandijsser belidenisse wilde onderteken als conform sinde goedes wort, heefft geantwort, dat he solckes weel doun wilde wanner he von seiner becorunge verlost sinde schriuen konte, Then derden gefraget sinde na der Lehr des Catechismi geeft ther Antwort he halt den seluen goedt in sua qualitate, Ende ob he denseluen onderschriuen wilde, wil he hem bedencken. De Broderen des classis dit ouerleggende ende darbij bedènckende, wat in vorgande tiden deses angande met hem gehandelt ist, Verstan ende ordelen eindragtiglich dat ouermits he so langen tidt gehadt heefft, ende so lange gedragen ist ende nochtans gehn runde verklaringe doen will, dat he im dinst des wordes niet behor geleden the worden, ende derwegen door Auctoritet des Sijnodi von seinen dienst de facto the removeren.

10. Vorder so sind vorgelesen geworden de Acte des Sijnodi geholden thot Harderwijck geholden Anno 99 ende volgens gehandelt von het einige dat den Brodern des Classis in vorg Sijnodi was opgelacht

11. De dienaren des Classis hebben gelickerhand onderteckent de Articulen des gloues der Niterlandischer Belidenisse.

12. Dweil in dem Sijnodo beschlotten ist dat de deinaren op den platten lande tho willen in den negst gesettenen Steden sollen prediken omb haer seluen dardor the exarceren, hebben de Broderen des Classes vor goedt angesehn dat thot Harderwick predigen sollen de deinaren von Ermel, Neunspeit ende Eep, Thot Elburg de deinaren in Oudebroeck, Espeit ende Osterwolde Thot Hattem de deinar von Herde, ock de van Oenn so verre he kan ende dat selue wanner se von deselue steden dartho beropen werden, Ende ouermit de deinar thot Putten in sein dorp in der weken predigt gelick als ock de dienar thot Voortheusen, sind deselue hiruan ont-

slagen. Barnefelt ende Garderen excuseren haer door haer ouderdom.

13. Saal wideromb gerepitert werden ex Sijnodo dat de missieuen geschriuen ende bestellet sollen werden ehr de broderen des Sijnodi von malanderen scheiden.

14. Widdeomb den Sijnodi vor tho stellen de sake belangende Ds Joannes Mauritium Bergerum.

15. De Broderen des Classis ratificeren ende halden vor goedt het ienige de Kercke von Harderwick als gedeputert sinde von den Classe gedan heefft in de beropinge Wimmari Stipeli thot den denst des words thot Ermel, ende in de beropinge Thomam von Dinslaken thot den denst des Euangelij thot Oeun. Ende ouermit de vorg' dienar thot Oeun noch niet confirmert ist saal Johannes Voskul derseluen thot gelegener tidt confirmeren.

16. De von Harderwick hebben verclaer die staet haerer Kercke doos des herren gnad tamlich te wesen ende dat selue noch taglichs wasset ende thot nump Ende dat dar twe dinge noch sind darin se der Broder adveiss begert, Eins dat ouermit noch hemelke vergaderinge von papisten in den heusen geholden worden derwelcke door de Autoriteit des Magistrat niet belied en worden gelich den Kerken aldar so schrifftlich als mundtlich versocht heefft, Het ander dat het lesen der goedlicher Schriffteur in der kerken noch niet gebruck en wert, Darop de broderen des Classis segen dat angaende dat Erste den kerkenraedt in particuler solde spreken mit den Burgemesteren de der saken weel thogedan sind, ende si bedde ende vermanen beij den Ersamen Raedt alle nerstigheit the doen omb deselue the verhinderen ende aff the schaffen. Ende op het ander dat se vorsichtelich holden dat het lesen door bequam person angestelt werden.

17. De dienar von der Neikerken verklaert dat het tam-

lich staet met haerer kercken doch dat het wassdom klein gespurt werdt.

18. De deinar von der Elburg verklaer dat alle dinge richtig ende wel sind met verhalen dat dar ock tamlich wasdom ist.

19. De deinar van Hattum verklart dat der stat harer kercken ende scholen weel wat better mochte wesen von wegen eeniger incouvenienten so darop geresen eind.

20. De deinar in Oude Broeck verklart dat he noch gheen kercke offte gemeint opgericht ende dat het gehor ock noch niet so gerodt en ist. Ock leget he over den Koster dat he sich niet richtig halt in sein Ampt.

21. De deinar von Oeun verklart dat sijn gehort tamlich maer de Jouckers doen groet affbruck.

22. Wesselies von Dorenspeit verklart dat het gehor tamlich.

23. Tilemannus Mijlius verklart dat he ein tamlich gehor heefft ende dat he verhop door Goedes gnad in korten dagen een gemein an te fangen.

24. Timmannus Alberti verklart dat gehor tamlich te wesen maer si het noch ghein middel omb ein gemeind op te richten.

25. Barnevelt verklart dat dar veil auditores sind ock summige haer thot den Auentmal verfogen als het in den naest gelegenen kercken vtgedelt wort.

26. De von Voorthuisen verklart dat he un tamlich autetorium hebbe, ende dat het ock tamlich omb de gemeinte staet.

27. De von Herde verklart dat de leuden wel tamlich ter kercken kommen, Maer door inmanen von schattingh dat de schult onder der predicatie doet, ende dat de krameren von den kerken falle hebben doen dat het gehoor klein wort.

28. De von Elspeit verklart dat het volck tamlich ter kercken kommen doch dat summige seer beliedt worde door de wagens de von Hirde sorterende onder Harderwick omb holt the halen op de sontage dar komme.

29. Petrus Kintius dat de luiden wel ther kercken komen maer noch ghein gemeinte helfft, Ende dat de Kellereus dar verhinderinge doet.

30. De von Ermel verklart dat de luiden wel ter kercken gaen doch dat harer vul na Harderweck lopen omb te kopen en te verkopen op de sontagh. Seg ock dat het wel nodig ware dat dar schole gehalden worde.

31. Johannes Voskuijll verklart dat he door het gebruck des nachtmals ein gemeinte heefft angefangen op the richten, doch noch gein ouderling en diaconen erwilt welche he verhopet dat Erste dages folches gedan solde werden.

32. Ist gefraget ob niet raedsam were dat overmit den Classis stercker word ende de Broderen widt von malanderen gesitten niet sonder grote onkosten vergaderen, Also ock dat de Classis vergadert, niet goed en ware dat de langsam Classis gedelt worde ende dat mit adveiss des Sijnodi, Is geantwort dat het niet voor raedsam angesehen werd, ende ock de kosten the vermidden dat de gedepurden des Classis macht sollen hebben einig particuler Conventum the beropen als de noed solches sal vorderen.

33. In den dat einige von den Classe gecomitert worden omb elders te verresen ende von haer kercke de onkosten niet

konden hebben, dat deselue resen sollen op de kosti der Broderen des Classis in gemein.

34. Ob de frage ob niet goedt ware dat den gedputier des Classis sekere instructiones worden gegeuen angaende haer bedeininge, Ist geantwort dat man sal laten bliue als thot noch tho gehalden ist. Ende derhaluen niet nodich.

35. De Broderen des Classis sehen vor goedt ahn dat de leidmaten der gemeinten von Barnevelt haer verfogen ahn de naestgelegene platzen omb met haer kerken aldar the communiceren thot tidt tho dat si mit ein bequameren Deinar solden versein sein.

36. Ist gefraget dat in den ein kercken deinar affliuich worde, ob niet goedt en ware dat de Broderen des Classis den dienst ein Jaer lang per vices solden bedeinen, thot profeit der nagelatenen witwen, referen haer de broderen op de resolutie des Classis geholten ther Elburg A° 1597 dar von den 14 arteckel in het classicale boeck vtgelesen sinde also luide Het is vor goed angesehen end von den Broderen des Classis geapprobert dat wannehr ein deinar des words storue oder affliffig worde dat als dan de nagelate witwe ende kinderen Annum gratiae sollen hebben ende geneiten, namlichen des naevolgende Jars Renten, des hebben sich de Broderen onder sich verbonden beij borten den dienst the uertreden ende dat mit consent des Edlen Houe.

37. Johannes Neuckius pastor tot Osterwolde geproponert ex Johanne cap 16. Wat ghij den Vader bidde, darwt de Broderen hebben verstaen, dat he hem van der tidt, dat he lestmal thot Harderwick gepropiniert hefft haer hefft geantwoert ende hebbe hen gefregt watt sij darin ordelen tot verbeeteringh nodich tho wesen, end is beschloeten dat in den naestfolgende classe van den Broderen sal geexaminert werden.

38. Jacobus Schonhovius deinar thot Herde heefft sein propositie gedan, gelich hem opgelegt wass von den Classe, ende ist volgens in de vornambste stuck der Christelicker religilie summarisser weise ondersocht worden, ende ho well de Broderen des Classis so ahn sein propositie als ock ahn sein antword gegeven in examine ghein seer goedt behagen gehadt hebben, nochtans dwiel he tegenwordig in den dienst ist, so ordelen de Broderen dat he darin saal worden geconfirmert ende nerstig vermandt omb vortahn flitig tho stuteren ende saal de confirmatie doen Johannes Sauterus deinar thot Hattum tho geleigener tidt.

39. Also Martinus Vultur scholmester thot Hattum ein Schrifft heefft ingebracht darin he klage ouer den deinar des Words aldar, als dat he ghein frindschafft mit hem hebben en kan, maer mehr verhindert word in sein scholdeinst, ist he mondlich hier over verhort, gelich ock den deinar seluest, Ende de Broderen se beide gehort hebbende, hebben wel verstan dat he gein wettelicke redden en hadde tegen den deinar, Ende der scholmeister hir ouer vermandt sinde, sind se beide thot Einigheit ende vreindtschap vermand, welcke vermaninge se angenomen ende mit handtastinge tho underholden belouet.

40. Ouermits dat man befind dat het examen der deinar de erstberopen werden thot den kerkendienst wat schlap tho gaet besen de Broderen vor goudt ahn dat in to komen den tiden, meer nerstigheit hier in sal gedan worden, Ende dat thot het Examen de gedepurden des classes sollen beropen worden in den dat ein examen in einige Kercke solde geholden worden.

41. Tho den Sijnotum tho refereren ho men sich halden sall tegen de ienige de thot Olderschap oder diaconen beropen sinde, solches sonder wettelicke redden solches wageren ende affschlan.

42. Tho refereren ad Sijnotum ho man doenn saal so ein vroufrauw der Memenitischer leer thogedan sinde ander leuden kinder tho den Doop bringet ende haer eigen kind ongedop lat ligen.

43. Te refereren at Sijnotum hoe de ouderlingen wesende litmaten des Magistrat iet horente in den kerkenraedt dat de Ouerheit behort te straffen oft se schuldich sollen wesen vth kracht hares Eijdts, den magistrat solchs tho erkennen the geuen oder niet.

44. De Broderen sind vermand dat se einigdeit sollen halden in het prediken op de werckdagen in der Vasten actervolgende den 20 Artikel des Synodi.

(Art. 45 bestaet niet).

46. Winandus Johanus Verklaer dat he Johanni Vosskulium in den deinst thot Eep hebbe geconfirmeert als hem dat classis hatte opgelacht.

47. Also den kercken von der Elburg vorgestellt heefft offt haer neit solde georloff sein einige proponenten de haer Stutia verlatende sich begeren the offenen in proponeren. Ist vor goedt erkand dat solchs solde mogen gescheden mit beschlotten doren allein in beijwesen des kerkenraeds.

48. Angaende den touerschen custer von Vorthuisen vindt den Classis voor goud dat den Sijnodus wilde schriuen ahn de Schulten ende Ker(k)mesteren ende gemeine ke(r)spelsleuden, dat se wilden beropen einen anderen bequameren koster ende denseligen de incompste des itigen custers, Ende dat deser ock door auctoritet des Edle houe befor(r)dert werde.

49. So veil de sake von Barnefeldt angaedt omb ein bequameren deinar the hebben ist degeremittert ad Sijnodum.

50. Het ist gefraget offte ein person soude mogen the houlich nemen degene de ein Echten man verlaeten heefft, ende mit den tegenwordigen in overspiel geleeft. Ist geantword nein.

51. Was man doin saal mit Georgio de Kota dweil he na dato dat he van sein dinst ontsettet ist gewesen personen heefft getrouwet in ein heuss sonder gesehen the hebben getuichnisse dat haar geboden gedan ende gene Verhinderinge vorgekommen wass, ock wesende de ein person vth un ander kespel, Ist geantword dat man stellen sal in ordel des Sijnodi.

De sake angedeint sinde von den deinar thot Voorthuisen hoe dat ein weuer genand Jacobs Henrix welcke gewest ist membrum ecclesiæ darselbst sich begeuen heefft ad adulterium, ende darumb motwillich contra admonitiones Ecclesiæ parsistert, sal men refereren ad prop in den Sijnodum.

52. Den deinar von Ermel geiftt the uerstan, dat he seer beleid werd in seinen deinst ende dat darumb dat he beij sein kerck niet en kan wonen, dwel den pastor de pastorie van den gedeputerden van Weluwe tho geledt ist, gelich si hem van den Edle houe tho geledt ist, versocht derwegen dat man hem wel beholpelich wesen dat hem off de pastorie tho gelecht worde offte sumst so wil als deselue doeth wirt gereferert ad Sijnodum.

53. Thomas van Dinslaken ouer dat klene onderholt dat he dit jar heefft tho geneten ende derwegen ein vorschriven begert ahn de gedeputerden deses qua(r)tiers omb einige verbeteringe seinere stipendij welches hem is verwilliget.

54. Ist der kercken van Elburg opgelacht den richter in Oudebrock an the spreken ende tho uermanen dat he den deinar aldar, de twe mudde rogen niet en wilde outhouden de hem vor deser tidt sind tho gelacht.

55. Sind gedeputerd op den Sijnodum the resen Winandus

Johannes mit ein Olderling ther Elburg, ende Johannus Voskul met un Olderling von Harderwick.

56. Sind gedeputerd ad Classen Arnhemiensem Johannes Zuitterius ende Ellardu Moenius.

57. Sind gedeputerd ad inspectioni Classis Wilhelmus Wirtfeld ende Petrus Kintius also dat Wilhelmus ein jaer ende Kintius twei jaer deinen sullen.

58. Der nestvolgende Classes sal geholden worden binnen der Stat Hattum, ende sal vtgeschriuen werden von de gedeputerden des Classis ther tidt alse sollen befinden dat sal behoren.

59. Ist Johanus Vosskul predicant in Eep opgelacht biuen Hattum de predicatie the doen.

Na gedane Censura morum send de Broderen in vrede ende einigheit gescheden.

WILHELMUS WIRTZFELDIUS, praeses classis.
JOH. ZUITTERIUS, ascescor.
JOHANNS WOSSKUYLL, scriba Classis.

Acta Classis geholden den 21 Aprilis binnen Hattem A° 1601.

1. Nae anroepingh des Naams des heeren sint door gemeine stemme gealigiert in praeidem Johannes Sanderus In Assessorem Wijnandus Joes [1]) In scribam Wemarus Stijpelius.

2. Van Harderwijck verschenen op desen classen Ellardus Moenius minister d.d. Jacobus Warnerius olderlingh

Elburgh Winandus Joes dienaer, Burgemr Ernst Reeffs olderlingh

Hattem Joes Sanderus dienaer, Peter Schaff olderlingh

---

[1]) De verkorting Joes = Johannes. (K.)

Niekerck Joes Zwiterius dienaer sonder Olderlingh
Epe Joes Vosskuijll, sonder Olderlingh.

De vorgesellede sint gecompariert mit behorlicke credentz, dyn naefolgende sonder Olderlingh end credentz brieuen.

Nunspeet Tilmannus Mijlius
Oldenbroeck Goswinus Dorr
Ermell Wimarus Stijpelius
Barnevelt Reinerus Wincopius
Garder Timanus Alberti
Dorspijck Weeselus Groningensis
Elspeet Joes Hesselius
Putten Petrus Kinsius pp sten en dienars vale fin diust geexcusiert
Heerde Jacobus Schonhouus
Osterwolde Joes Nuckius

3. Vth dem Arnemschen Classa sint verschenen D. Jetrus Sonnus dienaer tot Eda mit Antonio   dienaer tot Bennikom verthonende ein missiue in platze van credentz welike die broders annemen voer dit maell, doch achten datt datselue vorthan niet behoere te gescheiden.

4. Sint vorgelesen die acta classis geholden lestmaall tot Eepe end dewil darin beschloten datt in desen tegenwoordig classe solde gedaan weren is volgens affgehandelt.

5. Also befonden wert in onsen classe dat sommige dienaers van den pstorianen eenige middelen geneit sijnde een deell haeres stipendij, sal dat selue gereferiert werden ad Sijnodum, om an te halden bij dem Edl houe solches weggenamen te worden end ein ander onderholt gestelt.

6. Is geresoluert datt Thomas Dinxlaekius behoort geconfirmiert te worden in ministerio van D. Voskulis gelijck in in voorgaand classa beschloeten.

7. Sall achterfolgt waren den 20 artickell des Sijnodi geholden tot Zutphen A° 96 Datt die gantze faste sall die

historia des lijdens Chri des freijdagh gepredigt werden niet op den gud frijdagh so men hem noempt allein.

8. Angaande den Koster tot Voorthuisen is gedaen dat dem Sijnode wol e barnen en erstelich an te holden aant hoeff dat die touenaersche Coster solle mog niet allein van seinem deinst, maer ock van [1]) dan itzig so dem deinst is vobbrengende moge gefolgt werd.

9. Also Goswinus Door dolert van weg twee mud de Roggen so hem twe Jaeren sint resterende bij den Richter int Oldenbroeck hebben Winandus Joes and Ernst Reeffs en d.d. Jacobus Warnerig op haer genamen den Richter darom an tho spreeck Dat vorgh Goswinus moge retentiert werden End so niet dat het Sijnodus wolle anhald bij den Edl Houe om denseluen dartho tu helpen, so niet sall hem geine dimissie geweigert.

10. Verstande die broeders des classes dat den Olden pastoer tot Wihe is gekomen op den Geldersch bodem tot Vorchten en dar selbst in tijt van een Jaer twee Lyck predig gedaen so vindet het Classis quet dat het Sijnodus wolle schrijven ahn der Sijnodum van Ouerijssell dat solck in revenienck moge, so veell mogelich getolliert werde.

11. FortsNuckius dienaer tot Osterwolde is van Do Ellardo Moenis en D. Zwiteris dartho gecommittiert geexaminiert worden also dieselue haer geexaminiert darvan gedaen End daer izen bekend tamlich geantwoort te hebben so finden die broeders guet daet die selue sall voer einen wetlick Dienaer gehalden werden.

12. Is gefragt van die kercke van Harderwijck of man sall mogen lesen voerden fragen des Catechismi ein Spruick der Schriffteur dienende tot verklaringhe der frag so sollen verklaert worden op den tijt, Antwordt datt die broederen guet find datt ein elck kerck darin, sall doen watt haer dunckt stichtelick te weesen.

[1]) Onleesbaar.

Also den Classis van Harderwijck folgt op het classis van Zutphen eine dienaer in het leger te senden, so hebben die broders des classis dar tho genominert mit gemeine kuerstemmen D. Ellardum Moenium dienaer Goetlicke Worts tot Harderwijck.

14. Die Classis findet guet datt die correspondentie tusschen het classis van Arnem en Harderwijck om die kosten te vermiden sall vortahn door eenen gedeputierden mag underholden werden doch met aduis des Sijnodi.

15. Dweill grote prophanatie des Sondagh gespuret wert door het koepen end verkaupen, so begeert het classis dat den Sijnodus darin wolle so well moglich remedieren.

16. Also voermaels beschloeten dat die dienaren ten platten Lande sollen haer faeg ten Auontmaall de heeren in die benaechbeurst platsen daer datt selue wert vthgedeelt end dweill sommige darin nachlachtich befonden sindt sijn vermanet demseluig vortahn nae te kommen.

17. Dweil daer is getemdiert dat[1]) sie sonder folg vt den predig so van den dienaeren te platten lande in der steden gescheiden, hebben die broeders solchs willen laten gelang ahn den Sijnodum.

18. Angeseh befonden wert dat vth den genabuerde steden so deser als anderer[1]) sien de Jonge joegt tot Harderwijck ten scholen geablegiert wort, die welcke om der verscheident het der kinder maestt in haere studijs alhure lijden sonder die classis well guet find datt den Sijnodo gelieue op het aduis der anderen classis die kindermanctie haerder schole mochte vereenicht werden mit der fundament der scholen van Harderwijck.

19. Befonden dat weinigh[1]) verzuhtet van tgene is beschloeten van dem Synodo, ende datt mischien door ge-

[1]) Onleesbaar.

breeck dat deputati Sinodi ferne van malckanderen wonen so finde het Classis guet dat ahn den Sijnodo gewaet fragt werde off niet doinlick datt deputatie Sijnodi de [1]) last geuen alles den Edl houe vor te dragen Infall het mochte gescheiden datt dieselue ein sodanigh apostie solle verkrijgen darouer hij soude weck begeere niet hem sollehem solle mogen besprecken mit die kercke van Arnhem in platze deputatis Sijnodi.

20. Also het datwekum Sijnodi last geholden tot Arnem Pelgrinum de Hijrde pastoer tot Vasen niet is execusiert waren, wert begeert datt darom werdt angeheld.

21. Van dem classe wert zeer deinstlich begert dat den 1 artikull Sijnodi Harderwicanae A° 99 belangende den dienaer tot Barnefelt moge door den Sijnodum bij dem houe ter executie gebracht werden.

22. Also van veele dienaeren geclacht ouer het verfallen so der huisen van pastorien als oock Kercken end weer anderen tot Herde, Osterwalde end Oen, wert begeert dat dasselue moge van dem Sijnodo dem Edl houe werde angedeint, end oock die Kerckmeesters tot reckeningh gebracht datt also deser schwaricheit geholpen werde.

23. Verlangt den dienaer tot Oen dat den Koster darelffs mit sijn huisfrow sijn vianden van der Religie end deinst oock niet will int geheel bedienen als het water breng tot de kinder doop Darom dinslich gefonden selcks den Ed houe te remonstreiren van dem Sijnodo.

24. Findet den Classis guet datt die Eheordeningh solle mogen door den Sijnodum bij het Ed hoeff befrage daut, end oock gehandhauet werd.

25. Also het classis verstaet so van den dienaer tot Ermell als genachburt Dienaern desseluen Karspels dat die lieden haer beklag souder eenige aenwijsingh des weges ter salicheit

[1]) Onleesbaar.

als beesten sterven, end den dienaer dar van protestiert, vnd sijn conscientie will gefreijt hebben, dweil hem die woningh werd benamenn in sijnen Dorpe, waer door die wert vansiart als oock dat offtmals die predig door rugerader werden verhindert. Dartho oock het huis der Pastorien niet ter Eren. Daer ene beforderingh der salicheit der mensch wert gebruick, maer het coutraria gedan alsdatt in al solik huis wert getappet end dat oock an die predig tegens het befell der heeren deses Lantschaps daerdoor die lieden so gekommen, tot anhoringh van Tsondes want haer daer seth om der dronckenschap te plegen. Bidden derhaluen die broederen des classis gantz ernstlich, dat der Sijnodis wolle mit allen flijt bearbeiden dat alsolike sonde door behoorlicke wege werde henwegh gename end den dienaer dar selbst geholpen.

26. Is guet gefonden dat Wimaro Stijpelio op behoerlicke oenfanck testimonium Dimissions van deputatis classis niet sall geweigert worden, als oock anderen.

2. Op den Sijnodum negstfolgende te trecken sint gedeputiert D. Wirtzfeldius end D. Wolterus de Bruin. Die Olderlingh sint genominiert van Harderwijck end Hattem.

28. Tot den Classum van Arnhem Nebrook (later boven geschr Wimarus Stijpelius.)

29. Beneffens D. Petrum Kinsium is gedeptiert D. Johannes Zwiterius in deputatem classis.

30. Classis naegstfolgende sall gehalden werden tot Niekerck, end van den deputaten als sij het guet sollen finden vtgeschreuen werden.

31. Wijmaro Stijpelio is opgelegt die predig te doen.

32. Censura morum gescheit sijnde, sindt die Broderen in vrede lieffde end eendracht van malckanderen vertrocken.

JOHANNES SANDERUS, pryses classis.
WINANDUS JOHANNES, assessor.
WIMARUS STYPELIUS, scriba classis.

KRONIEK.

In het teeken van verandering. — Liturgie en verveling. — Gezangenvrees. — Wekker en Ds. Kersten. — Inzicht genoeg? — Radio te Huizen. — Synodebesluiten. — Een amende.

Het begin van de Octobermaand bracht ons het verslag van een congres, dat om meer dan ééne reden zeer belangrijk was. We bedoelen het Eerste Religieus-Socialistisch Congres, dat te Amsterdam vergaderde. —

In Longfellows Hyperion lees ik ergens:

> Time has a Doomsday-Book, upon whose pages he is continually recording illustrious names. But, as often as a new name is written there, an old one disappears. Only a few stand in illuminated characters, never to be effaced.

Het lijkt wel of het Congres op deze uitspraak een correctie heeft willen aanbrengen, in dezen zin, dat nog *before* a new name is written, an old one disappears.

Want de naam van Marx kwam schier hopeloos in 't gedrang in het op den voorgrond stellen van de persoonlijkheid tegenover de massa en in het aandringen op cultuur der ziel als de zwaarste en eenigste grondpilaar van waarachtige samenleving; waarin het historisch Materialisme werd gevonnist.

Moeilijker echter is bij de disappearing van dien beroemden naam, te ontdekken, welken nieuwen Time in het boek van het Socialisme bezig is te schrijven. Prof. J. A. Eigeman (N. Rott. 15 Oct.) denkt dat dit een naam zou kunnen zijn waar Thorbecke peter voor zou kunnen staan.

Belangrijker echter dan die hoop en van toepassing ook op wat hij schreef dat dit Congres van *oneindige* waarde is, achten wij het begin van zijn artikel:

> „Het eigenaardige van onze dagen is de wijze waarop en het tempo waarin die verandering zich voltrekt. Ons geheele weten en kennen wordt op zoo afdoende wijze en binnen een zoo kort tijdsverloop tot in zijn grondslagen zelf door elkaar geschud, dat het den toeschouwer duizelt. Grondstellingen en begrippen, die men meende *dat boven het tijdelijke gefundeerd waren*, worden als met een handomdraaien op zij gezet en wat voorheen met name op het gebied van het geestelijk leven *als een absurditeit* was aangenomen, geldt nu zonder eenige beperking als uitgangspunt eener gansch nieuwe denkbeeldensfeer."

We hebben zelf enkele dingen gecursiveerd.

Het kan zijn nut hebben ook binnen de kerk, voor den zooveelsten keer herinnerd te worden, met „axiomata" een weinig voorzichtig te zijn.

Is die verandering een terugkeer naar het oude? Ds. Horreus de Haas scheen het op het Congres te gelooven, toen hij uitsprak, dat de nieuwe religie eigenlijk een heel oude is; zelfs terug te brengen op het Evangelie en de Formulieren van Eenigheid zoodra men deze niet dogmatisch, maar symbolisch leest.

We gelooven het niet; en verwachten als rechtzinnigen, die deze Formulieren nog altijd dogmatisch blijven lezen, niet zoo veel winst van deze „vrije leer" voor de Kerk, waar het Evangelie opengeslagen ligt bij den tekst: „Het bloed van Jezus Christus, Gods Zoon, reinigt ons van alle zonden."

Als symptoom van den tijd, waarin we leven was dit Eerste Religieus-Socialistisch congres zeker zeer opmerkelijk.

„Niets blijft" leerden ons de ouden; ge denkt er aan, wanneer ge op de vergadering van Z.-Holl. predikanten over de liturgie in de Duinoordkerk hoort discussieeren. Met de weinige ervaring, die ge b.v. van de Duitsche kerken hebt, wier

uitgebreidere liturgie U slechts zoo lang ze nog nieuw voor U was sterk vermocht te bekoren, stemt ge het den spreker op die vergadering toe, die zeide dat er vroeger in de Westerkerk een liturgische dienst is geweest, die thans is uitgestorven: „Een enkele maal in het jaar vindt men het boeiend, maar wekelijks dreigt het vervelend te worden voor de gemeente en geestdoodend voor den voorganger."

Trouwens ge hebt ook in Geref. Kerken in 't Vaderland wel eens met uw horlogeketting zitten spelen, wanneer de collecte onder het „zachte orgelspel" niet scheen te eindigen en ge op de gezichten tevergeefs een wijding zocht, die uzelf ontbrak.

Oudèn menei! Maar men zou toch ook anderzijds wel willen, dat sommige dingen nog wat korter bleven. Velen zullen het hartelijk eens zijn, met wat Prof. Lindeboom en Dr. Wielinga schreven dat reeds te lang in onze kerken is *blijven* zwijgen de stem des lofs over de groote werken Gods in en door Jezus Christus. Het is wel zeer ernstig, maar o. i. zeer noodig gezegd zooals het in hun adres aan de Synode staat:

> „Zou 't ook kunnen zijn dat de Satan zijn hand heeft in de ook onder ons heerschende vooroordeelen, achter„docht en tegenzin tegen al wat gezangen genaamd „wordt zoowel tegen waarlijk gereformeerde als niet „gereformeerde?

Vrees is een slechte raadgeefster. En de vrees, dat wij er velen zullen verliezen, die naar Chr. Geref. of Geref. gemeenten zullen verhuizen, is niet de geringste oorzaak van de aarzeling, die tot dusver nog altoos eindigde in een we-doen-het-maar-niet!

Waarom zullen we hen naar de oogen zien?

Steun kunnen wij van hen niet verwachten. Waardeering voor de kloeke handhaving van de belijdenis door onze kerken hebben we nog maar weinig kunnen bespeuren.

Wel prikkeling en stekeligheden in de Wekker, die wel-

kom zijn in de bos brandnetels, waarmee Woord en Geest niet ophoudt de Synode van Assen te aaien.

Alsof het de onwaarachtigheid ware van tweeërlei maat, wanneer Groningen — ondanks Ds. v. d. Schuijt — weigert een oordeel uit te spreken over de scheppingsdagen.

Ik zou wel willen weten of de Wekker waarlijk meent, dat de ontkenning van de zintuiglijke waarneembaarheid der vier bekende bijzonderheden op één lijn ligt met sommiger opvatting, dat de werkelijkheid van den scheppingsdag even werkelijk is als „dag" een ruimeren ofschoon begrensden scheppingstijd beteekent. Want van een niet letterlijk genomen boom kan men ook slechts figuurlijk eten, maar in een niet letterlijk als 24 uur genomen dag kan men zeer reëelen arbeid verrichten.

En hoezeer Ds. Kersten ons helpt, daaraan herinnert ons zijn jongste uitlating in de 2e Kamer bij het debat over het Indische communisme, dat hij „van kindsbeen af niet veel vertrouwen gehad heeft in de Vrije Universiteit." Wijlen professor Zevenbergen had zich namelijk uitgesproken tegen de wederinvoering van de doodstraf!

Van kindsbeen af! Men moet maar met een profetischen blik begaafd zijn; ge ziet dan de ontwikkeling vooruit; al is het ook dat die anti-doodstraf-paragraaf in Zevenbergens boek met de ontwikkeling van de V. U. totaliter niets te maken heeft. Van kindsbeen af! Ik heb het als oud-schoolmeester van een armenschool — in dat opzicht ben ik aan Ds. Kersten gelijk — altijd een vreeselijk gezicht gevonden als ik kinderbeenen zag steken in groote menschenschoenen; de neuzen krulden op en de stakkers konden er niet in loopen; ze kweekten de Engelsche ziekte!

Van *kindsbeen af* geen vertrouwen in de V. U.!

Kom toch! Tenzij...... Ds. Kersten tot die soort van ver-hun-tijd-vooruit-zijnde-geesten behoort, wier naam Longfellow een blijvende beteekenis geeft in Time's Doomday book en die van der jeugd af het abnormale — d. i. van het normale afwijkende en te boven gaande-type vertoonen.

Maar dan ware het toch nog wijs geweest om dit gekoesterde wantrouwen in een Gereformeerde Stichting niet uit te spreken op die plaats, noch vastgeknoopt aan zulk een door V. U.-menschen zelf sterk gegispte paragraaf, noch in een tijd waarin een ernstige commissie ernstig bezig is, om een *mogelijke* afwijking van de Geref. belijdenis te onderzoeken, te herstellen en te voorkomen.

„Abnormaal" zeiden wij en dat brengt in herinnering wat het Paed. Tijdschrift in zijn Septembernummer tegen het boek van Anema, *Moderne Kunst en Ontaarding* heeft betoogd. We maken er hier gewag van omdat we op Anema's boek vroeger de aandacht vestigden. Er blijft niet veel van heel, en Anema heeft het er ook naar gemaakt : qui trop embrasse......

Het is echter de vraag of de schrijvers van dit artikel Dr. v. d. Spek en Dhr. Wouters ook het juiste treffen, wanneer ze schrijven :

> „Het zit hem in zijn wezen niet in impressionisme, expressionisme en idealisme ; ...... het zit hem daarin, dat bestreden moet worden de *zedelijke ontaarding,* die bezig is onze jonge menschen te overweldigen. — En deze kan alleen met vrucht bestreden worden door dien factor, die met de erfelijkheid *samen* 's menschen levensgang bepaalt : dat is het milieu, waarin iemand blijvend verkeert, zijn zelfopvoeding.
>
> ... We staan nu eenmaal met onze voeten in den modernen tijd, te midden van veel goeds èn veel slechts ; en daarin moeten wij ons Christen-zijn handhaven, door het opgroeiende geslacht een omgeving te scheppen, een inzicht te geven, dat hen sterk maakt tegen alle verleiding.
>
> *Wie het inzicht heeft staat sterk.*
>
> *Wie het mist komt om,* omdat hij met „alle wind van leer" meegaat, individualiteit, persoonlijkheid mist.

Komt het alleen op *inzicht* aan, om sterk te staan in de

geweldige verzoeking, die tot onze jonge menschen komt in de litteratuur van dezen tijd?

Hoe weinig het *inzicht* vermag ten opzichte van het religieus-ethische leven heeft toch waarlijk het verleden wel aangetoond.

Ik had in het Paed. Tijdschrift bij den aanval op het boek van Anema liever gezien, dat om sterk te staan, niet op de zelfopvoeding, en niet in de eerste plaats op het inzicht, maar op de teedere en tegelijk strenge opvoeding der kinderen in de vreeze des Heeren ware gewezen. Onze houding tot het algemeene wordt bepaald door onze houding tot het bijzondere; ik wil dit ook toepassen op de literatuur en het Boek der boeken. Wie zijn kinderen geleerd heeft bij de Schrift te leven, en met de Schrift als wachteres op zijn hart te letten...... die heeft het voor heel hun leven zijn kinderen moeilijk gemaakt, om zelfs bij ernstige godsdienst-verachtering onverschillig te staan tegenover hun bij verkeerde lectuur kloppend hart en gloeiende wangen.

Men behoeft daarvoor nog geen asceet te zijn, want dit standpunt legt den plicht op, om op eigen terrein het goede, het ware en het schoone zooveel mogelijk tot ontplooiing te brengen.

Daarom is het zoo verblijdend, dat in het laatst dezer maand de opening plaats vond van de installatie voor Radiouitzending te Huizen; Jhr. Ruys getuigde er in zijn prachtige rede: „Met de *waarheid,* die ons leven siert en voor alle menschen bestemd is, plaatsen wij ons in het volle leven van ons geheele volk!"

Dat is de waarheid, waarvoor deze oud-minister de leer zijner Roomsche kerk houdt; maar het heeft ons aangegrepen, dat door den aether op dien Zaterdagmiddag niet het slappe relativistische woord weerklonk: Met *onze opvatting* van de waarheid! Want zoo staat een kloekmoedig belijder er niet voor. Ook voor een Gereformeerde is zijn belijdenis *de waarheid,* zijn leer die hij om Godswil met zijn bloed zoo noodig, even goed als zijn vaderen zal bezegelen.

„De waarheid die ons leven siert en voor alle menschen bestemd is." Daar zit een schat van bezit, en een taak voor heel de wereld in.

Intusschen is de Synode van Groningen nu definitief gesloten; gelijk te verwachten was na de verklaring van Dr. Brussaard, is de uitspraak in zijn zaak er eene geweest, waardoor we gelukkig den predikant van Bloemendaal in onze kerken behouden.

We zeggen het den voorzitter van de Synode in zijn slotwoord na, dat het droef is, dat zulk een uitspraak niet kon of mocht gedaan worden in de quaestie van Dr. van Leeuwen, die volstandig weigerde te antwoorden op vragen, die hem door de commissie van prae-advies waren gesteld.

Welke geest *dit* is? Zeer zeker niet de geest van het twee mijlen te gaan, als men genoopt wordt tot één mijl.

K. S. spreekt zeer juist over den geest van 't schisma wanneer hij de felle critiek op Brussaards houding door Smelik in Woord en Geest onderhanden neemt. Ds. Smelik verwijt aan Ds. Brussaard dat hij om geen erger woord te gebruiken zijn vroegere vrienden verlaten heeft. En nu zegt K. S. in de Reformatie:

> „Dat is het juist!
>
> Men vormde een kring, die naar binnen werkte...... men timmerde binnenskamers en wilde naar buiten komen met zijn getimmerte als 't klaar was.
>
> Hier is de geest van het schisma, wat zijn oudste leiders betreft."

Het is wel eigenaardig. Zelf vinden de uitgetredenen er geen bezwaar in om stad en land af te reizen en de menschen aan te sporen niet tegen hun overtuiging in de Geref. kerken te blijven, wanneer ze bezwaard zijn.

En wanneer Ds. Brussaard liever met zijn vroegere vrienden breekt, dan tegen zijn na ernstig debat sterker geworden overtuiging in, uit de Geref. Kerk weg te gaan, waar hij met de punten instemt, waarop het juist te Assen aankomt, nu

durft men in Woord en Geest zelfs van een *listige* handelwijze te spreken!

Een beetje hoffelijker kon de toon wel worden; en ook wat gematigder. Gelukkig, dat er dikwijls nog gelegenheid komt, om een scherp oordeel terug te nemen. Zoo verheugde het mij, dat ik las, dat Prof. Gunning, wiens uitspraak over Dr. Kuyper, door D. in Woord en Geest overgenomen was, (verg. vorige Kroniek) in 1900 al die booze woorden had teruggenomen. Daar wordt de aanhaling door D. des te droever om, maar om de eer van Prof. Gunning, vermeld ik gaarne zijne bekentenis (vg. Rullmann De Doleantie, Ons Arsenaal V, 1. 2. blz. 49 v.)

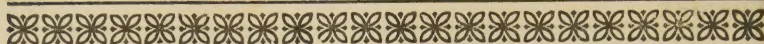
> „Bij ons te lande is tegen de subjectivistische Hervorm- „de Kerk opgetreden de Afscheiding in haar beide groe- „pen... (bedoeld zijn, '34 en '86). *Beide zijn bij ons on- „billijk beoordeeld. Ik wil mij tot de laatste, die van '86 „bepalen, omdat ook ik, die deze bladzijden schreef, aan „die onbillijke beoordeeling en bestrijding deel heb gehad,* „en wat ik nu wil zeggen wensch aangemerkt te zien ALS „PERSOONLIJKE BELIJDENIS VAN ONRECHT." *

Panta rhei! Men is op deze wijze wel eens dankbaar voor het Book, waaruit ook verdwijnen, de karikaturen die we anderen bedoelend van ons zelf met het krijt van onze hartstochten hebben geteekend.

v. D.

---

*) Cursiv. v. D.

RECENSIEN.

Dr. E. König. Der doppelte Wellhausianismus im Lichte meiner Qellenforschungen.
Gütersloh. C. Bertelsmann 1927.

De meer dan tachtigjarige Prof. Koenig van de universiteit te Bonn heeft het goed geacht in een apart geschrift (52 bladz. groot) nog eens rekenschap te geven van de bizondere positie, die hij op literarisch en theologisch gebied inneemt. Hij vertelt van zijn ontwikkelingsgang en hoe hij tot de fixeering van zijn standpunt in de Oud-Testamentische wetenschap gekomen is, ruimt misverstanden die aangaande zijn opvattingen bestaan weg en vertelt van de kleineerende behandeling, die sommigen hem lieten ondergaan, maar ook van de waardeering die hij van onderscheidene kanten mocht ontvangen. Wij, die eenigszins nuchter staan tegenover de „Streitigkeiten" in Duitschland, zijn van oordeel, dat men aldaar Koenig niet die waardeering heeft geschonken, waarop hij mocht aanspraak maken. Hij is een geleerde van internationale reputatie, die, al verschilt men van hem in onderscheidene punten, toch in zijn vaderland een grootere waardeering verdiende, dan hij ontvangen heeft. Al blijft het waar, dat Koenig geen katje is om zonder handschoenen aan te pakken.

De toon in deze brochure is zelfbewust. Toch doet dit niet onaangenaam aan, daar iemand die tachtig jaar is en zoo geweldig „bij" als prof. Koenig, wel een beetje zelfbewust mag schrijven.

T. HOEKSTRA.

Dr. E. D. Kraan. Openbaring en Mysterie.
Kampen. J. H. Kok. 1927.

Met groot genoegen en met instemming heb ik dit referaat,

gehouden op de predikantenvergadering, 21 April dezes jaars, gelezen. Dr Kraan teekent het verschijnsel van het irrationalisme in de figuren van Kierkegaard, Otto en Barth. Hij onderwerpt, voorzoover dit in een referaat mogelijk is, hunne voorstellingen aan een grondige critiek, en teekent daarna op heldere en bevattelijke wijze de verhouding van openbaring en mysterie. Deze rede is actueel en waardevol. Ze wordt in het bizonder hun, die met Barth dweepen, ter lezing en overdenking aanbevolen.

T. HOEKSTRA.

Presentielijst van den Geref. Zondagschoolbond te Amsterdam.

Amsterdam, Eerste Oosterparkstraat, 212. J. Vlaanderen Oldenzeel.

Deze presentielijst in handig formaat is niet alleen geschikt voor Zondagsscholen, maar evenzeer voor catechisaties. De meeste absentielijsten zijn te groot van stuk, deze is 18 × 13 c.M. en kan dus in den zak gedragen worden. In elk boekje is plaats voor 88 leerlingen. De prijs is billijk. Eén exemplaar kost 30 cent, bij vijf en twintig tegelijk een kwartje per exemplaar. Er moet nauwkeurig gecontroleerd worden, wie ter catechisatie komt en wie niet. De hier aanbevolen presentielijst is voor deze controle uitnemend geschikt.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

Johanna Breevoort. Niet komediant, maar predikant. Een verhaal van J. de Liefde.

Delft. W. D. Meinema. z. j.

W. Heyns. Geref. Geloofsleer.

Sneek. J. W. Boeyinga en Zonen. 1927.

G. O. Donner. Moderne Toekomstverwachtingen.

Rotterdam, J. H. Donner. 1927.

Gretha Hooykaas. Nachtlicht. Enkele verzen.

Kampen. J. H. Kok.

E. Comba. De Waldenzen. Hun oorsprong en geschiedenis.

Kampen. J. H. Kok. 1927.

Dr C. Tazelaar, A. L. van Hulzen, M. J. Leendertse, Dr B. Wielenga, Dr Ph. A. Lansberg. Radiolezingen over Letterkunde.

Kampen. J. H. Kok.

K. Papke. Van Ridder tot Kluizenaar. Uit het Duitsch vertaald door H. Kuyper—Storm van Leeuwen.

Kampen. J. H. Kok.

Dr H. de Vos. Het godsdienstig kennen volgens Max Scheler.

Assen. Van Gorcum en Co. 1927.

Dr. A. Kuyper. Als gij in uw huis zit. Derde druk.

Kampen. J. H. Kok. 1927.

Maranatha-Scheurkalender door Ds. J. J. Knap C.zn. voor 1928.

Kampen. J. H. Kok.

Johannes. De dochter van den Alpengids.

Kampen. J. H. Kok. 1927.